

РОЗДІЛ II

СПЕЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 37.013.42:374

О. В. Литовченко,
кандидат педагогічних наук

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті представлено короткий аналіз проблеми залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти; наведено актуальні моделі та приклади практичної реалізації задач.

Ключові слова: діти та молодь з особливими потребами, соціальна педагогіка, соціалізація, позашкільні навчальні заклади.

На сучасному етапі суспільного розвитку необхідно констатувати зміну ставлення громадськості до людей з особливими потребами, що зумовило зміну старої парадигми «повноцінна більшість — неповноцінна меншість» на нову — «єдине суспільство, що включає людей з різними потребами» [7, с. 201]. У такому контексті важливо акцентувати на впровадженні *інклюзивної моделі освіти* в Україні, що зумовлює створення нормативної бази, дотримання відповідних організаційних та соціально-педагогічних умов щодо забезпечення рівних прав здобуття освіти дітьми з особливими потребами.

Вирішення задач щодо створення сприятливих соціокультурних, соціально-педагогічних умов для соціальної інтеграції дітей та молоді з особливими потребами є одним з актуальних аспектів *соціально педагогічної науки і практики*. У сучасних дослідженнях наголошується на значенні соціально-педагогічної діяльності, як такої, що здійснюється з метою оптимізації виховних можливостей соціальних інститутів, активного залучення дітей та молоді до соціально-виховного середовища (Ж. В. Петрочко) [6, с. 8].

У вирішенні зазначених задач беруть участь різні освітні ланки, зокрема *позашкільна освіта*, що завдяки власним специфічним характеристикам є не лише ефективним інститутом соціалізації дітей та молоді, який володіє суттєвим соціально-педагогічним потенціалом, але також однією з найбільш мобільних ланок у загальній системі освіти України. Відповідно позашкільні навчальні заклади реалізують актуальні, такі що відповідають сучасним соціально-освітнім тенденціям, напрями роботи з дітьми та молоддю, зокрема з дітьми, що мають психофізичні порушення.

В Україні діє широка мережа позашкільних навчальних закладів різних типів та форм власності. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України станом на 1 січня 2011 р. у системі освіти діяли 1496 державних та комунальних позашкільних навчальних закладів та 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці заклади відвідують понад 1,5 млн дітей, що складає близько 37,5% від загальної кількості дітей шкільного віку. Значну увагу колективи позашкільних навчальних закладів надають роботі з дітьми соціально незахищених категорій; до навчально-виховної, організаційно-масової діяльності залучаються діти «групи ризику», діти та молодь з особливими потребами.

Необхідно підкреслити, що категорія дітей з особливими потребами в першу чергу перебуває у полі уваги *спеціальної педагогіки*. Утім, об'єктом наукової спрямованості спеціальної педагогіки є насамперед спеціальна освіта людей з особливими освітніми потребами як соціокультурний, педагогічний феномен. Водночас, для *соціально-педагогічної науки і практики* важливими

є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами (О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, М. П. Лукашевич тощо).

Сучасний стан освіти дітей з особливими потребами в Україні, теоретичні і технологічні основи реалізації інклюзивної моделі освіти представлено в українських та зарубіжних наукових працях із спеціальної педагогіки (В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, а також Л. І. Аксенова, Т. Г. Богданова, О. Л. Гончарова, М. М. Малофєєв, Н. М. Назарова та ін.), у яких наголошується на тому, що одним із пріоритетних напрямів державної політики у галузі освіти є сприяння у реалізації прав на рівний доступ до якісної освіти, розвиток особистих інтелектуальних і професійних можливостей особам з особливостями психофізичного розвитку [5, с. 6].

У теорії і практиці соціальної роботи, соціально-педагогічній науці та практиці розробляють теоретико-методичні та технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю такої категорії, технології соціальної реабілітації сім'ї дитини з психофізичними порушеннями (І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, З. Г. Зайцева, А. Й. Капська, Р. І. Короткова, О. А. Кузьменко, М. П. Лукашевич, Ж. В. Петрочко та ін.); розглядають соціальну роботу з людьми з інвалідністю, наголошуючи на медичній реабілітації, соціально-побутовій адаптації, трудовій орієнтації молоді (І. Д. Зверева, М. П. Лукашевич та ін.) тощо.

Соціально-педагогічні основи навчально-виховного процесу як чинника соціального становлення особистості представлено у психолого-педагогічних працях А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, С. Т. Шацького та ін. Соціально-педагогічний потенціал освітніх інститутів, зокрема позашкільних навчальних закладів у цьому контексті представлено у дослідженнях А. В. Золотарьової, Б. В. Купріянова, Г. П. Пустовіта, Т. І. Сущенко та ін.

Актуальність заявленого в назві аспекту зумовило *мету статті* — короткий аналіз сучасних моделей залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти як суттєвого чинника їх соціалізації.

Насамперед, необхідно зазначити, що неформальна освіта¹ деяких країн Західної Європи розвивається в рамках так званої «концепції піклування», за якої значна увага і фінансова допомога з боку національного і місцевого уряду, орієнтована на потреби молоді, спрямовується дітям і молодим людям з особливими потребами (Рене Кларийс) [2].

В Україні позашкільна освіта орієнтована на створення освітніх можливостей для морального, фізичного, культурного розвитку та соціального становлення усіх дітей («концепція розвитку» за Рене Кларийсом), ґрунтується на принципах:

- доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;
- добровільності вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності;
- правового і соціального захисту учнів у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості та ін. [3].

Законом України «Про позашкільну освіту» серед напрямів позашкільної освіти визначено *соціально-реабілітаційний напрям*, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, потреб у самореалізації учнів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їхнього змістовного дозвілля та відпочинку. У такому контексті можливо говорити про залучення дітей та молоді з особливими потребами, а також інші категорії дітей, які потребують соціальної реабілітації та соціально-педагогічної підтримки.

Створення сприятливих умов для здобуття додаткової освіти і соціалізації дітей та молоді з особливими потребами доцільно розглядати як один із актуальних напрямів реалізації соціально-

¹ Термін «неформальна освіта» застосовується у більшості європейських країн для позначення такої, що виходить за межі формальної сфери освіти і виховання дітей та молоді. В Україні традиційно застосовується поняття «позашкільна освіта», у Російській Федерації з 1991 р. — «додаткова освіта дітей».

педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів; можливо визначити *умовні моделі залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти.*

Перша модель. Реалізація соціально-педагогічних задач у процесі освітньої діяльності гуртків (творчих об'єднань) соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти (створення і реалізація в закладі відповідних навчальних програм, проєктів тощо).

Як приклад, маємо розглядати досвід організації роботи з дітьми з психофізичними порушеннями Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва, у якому створено і апробовано *комплексну навчальну програму «Шляхи соціалізації дітей та молоді з особливими потребами»* (координатор програми А. С. Герасімова, директор Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва). Відповідну програму розраховано на учнів з інвалідністю, які потребують соціально-реабілітаційної допомоги; передбачено інтеграцію учнівської молоді з особливими потребами в звичайні гуртки позашкільного закладу, таким чином, в основі програми покладено принципи інклюзивного навчання.

Комплексна програма складається з окремих блоків навчальних програм, які можливо компанувати залежно від типу позашкільного закладу та його концепції, зокрема:

I. Оздоровчо-профілактичний блок: «Оздоровча гімнастика»; «Оздоровча хореографія»; «Танці на візках».

II. Мистецький блок: «Малювання та ліплення»; «Художня вишивка»; «Оздоровлення музикою»; «Мистецькі бесіди»; «Чарівна скринька» (декоративно-ужиткове мистецтво); «Комп'ютерна графіка» (програмування для дітей з порушеннями інтелекту; порушеннями опорно-рухового апарату (ДЦП); порушеннями зору).

III. Соціально-реабілітаційний блок: «Саморозвиток та взаємодопомога»; «Зроби сам» (профорієнтація); «Активна реабілітація інвалідів на візках».

Гуртківці можуть випробувати себе в різних видах діяльності та обрати для себе напрям, який їм найбільш цікавий [4].

У Центрі дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва реалізується *соціально-творчий проект «Соціалізація дітей з особливими потребами»* (автор проекту Л. М. Буланова, методист, керівник гуртка «Подолання» для дітей з особливими потребами та інтегрованого театру «Світлячок», Центр дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва), одним із завдань якого є створення умов для творчого розвитку кожної дитини з особливими потребами — вихованців гуртка «Подолання» (соціально-реабілітаційний напрям) [1].

Основними завданнями проекту є наступні:

- підвищити самооцінку дитини з особливими потребами;
- формувати активну життєву позицію, впевненість у своїх силах;
- розвивати самостійність та життєтворчість;
- передбачити можливість актуалізації психічних резервних можливостей; формування на їх основі адекватної поведінки за рахунок творчої діяльності;
- створити умови для творчого розвитку кожної дитини з особливими потребами гуртка «Подолання» протягом навчального року, надати можливість реалізувати свої творчі досягнення на сцені інтегрованого театру «Світлячок» у виставі-казці наприкінці навчального року.

Цільовою групою проекту є група дітей з особливими потребами різного віку, з різними рівнем розвитку, з різними розумовими або фізичними недоліками; члени родини: батьки, бабусі, брати і сестри.

Зміст проекту передбачає наступні напрями:

- систематичне проведення індивідуальних та групових розвиваючих та корегуючих занять з дітьми з особливими потребами;
- проведення цілісної сімейної терапії — надання необхідної допомоги в гармонізації родинних відносин, у подоланні сімейних проблем та рішенні внутрішньо сімейних конфліктів, проведення сімейних консультацій [1].

Друга модель. Співробітництво позашкільного навчального закладу з установами для дітей з особливими потребами: спеці-

альними навчальними закладами (дошкільні, загальноосвітні заклади, навчально-виховні комплекси), оздоровчими центрами, молодіжними центрами реабілітації інвалідів тощо) щодо реалізації спільних проєктів, соціально-реабілітаційних програм, проведення різних заходів для дітей з психофізичними порушеннями.

За такої моделі організаторами/учасниками зазначених заходів можуть виступати педагогічні працівники (керівники гуртків, соціальні педагоги, психологи, педагоги-організатори), учні позашкільного навчального закладу (гуртківці, учасники органів учнівського самоврядування, волонтери тощо).

Наприклад, широко відомий в Україні досвід Білоцерківського оздоровчого центру «Шанс» Київської області щодо реабілітації дітей з особливими потребами, та його успішна співпраця з Комунальним закладом Київської обласної ради «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини» з реалізації цільового проєкту «Кроки до успіху» для дітей з особливими потребами, зокрема, хворих на ДЦП. У межах проєкту діє клуб «Кроки до успіху», працівники якого у співпраці з сім'єю дитини з особливими потребами працюють над вирішенням наступних задач:

- визначення стану розвитку дитини; надання психолого-педагогічних діагностичних послуг;
- забезпечення комплексу реабілітаційних програм;
- впровадження консультативної допомоги для батьків;
- проведення за потреби юридичних консультацій;
- інформаційне забезпечення громади щодо проблем соціальної адаптації дітей з особливими потребами;
- налагоджування взаємозв'язків із органами державної влади та громадськими організаціями.

Прикладів реалізації позашкільними навчальними закладами у партнерстві з установами для дітей з особливими потребами соціальних програм, проєктів, спрямованих на соціальну підтримку і реабілітацію дітей та молоді цієї категорії, — значна кількість. Так, у Київському Палаці дітей та юнацтва реалізується *соціально-розвивальна програма «Турбота»*, спрямована на надання соціально-педагогічної підтримки дітям і молоді з особливими потребами — вихованцям інтернатних закладів, пацієнтам клінічної лікарні № 7 м. Києва тощо.

Третя модель. Організація позашкільного навчального закладу (реабілітаційний центр, клуб тощо), діяльність якого має на меті соціальну реабілітацію дітей з особливими потребами. У такому контексті необхідно зазначити про те, що поліваріативність, відсутність чіткої регламентації у сфері позашкільної освіти створюють підстави для вирішення соціально-педагогічних задач у межах зазначеної моделі. Наприклад, за активної участі соціальних педагогів, педагогів додаткової освіти в м. Самарі Російської Федерації у 1998 р. було відкрито *реабілітаційний центр позашкільної освіти «Творчість»*, у якому навчання дітей з інвалідністю у системі додаткової освіти проводиться у колективі здорових вихованців.

Отже, результати теоретичного аналізу та даних дослідження педагогічної практики дозволяють узагальнити наступне:

– на сучасному етапі суспільного розвитку відбулися зміни ставлення громадськості до людей з особливими потребами; актуальним є створення найбільш сприятливих умов для здобуття освіти та інтеграції в суспільство людей з психофізичними порушеннями;

– для соціально-педагогічної науки і практики важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами;

– позашкільні навчальні заклади виконують власну роль у вирішенні проблеми освіти та соціалізації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, що, по-перше, обумовлено організаційно-педагогічними, соціально-педагогічними їх характеристиками; по-друге, пов'язано із сучасною загальною соціокультурною, освітньою тенденцією, яка полягає у орієнтації на альтернативність освіти (створення освітніх можливостей для дітей, які відрізняються від умовної «норми» — дітей з особливими освітніми потребами, обдарованих дітей). На сучасному етапі можливо розглядати кілька варіативних моделей залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти.

Матеріали статті не вичерпують проблеми повною мірою, дослідження та подальшого узагальнення потребують теоретичні та технологічні аспекти вирішення соціально-педагогічних задач позашкільними навчальними закладами.

В статтє представлен краткий анализ проблемы вовлечения детей и молодежи с особыми потребностями во внешкольное образование; приводятся актуальные модели и примеры практической реализации задач.

Ключевые слова: дети и молодежь с особыми потребностями, социальная педагогика, социализация, внешкольные учебные учреждения.

This paper presents a brief analysis of the involvement of children and young people with special needs to after-school education.

It emphasizes that creation of enabling socio-cultural, social and educational conditions for social integration of children and youth with special needs is one of the important aspects of social pedagogy.

In addressing these problems an important role is played by after-school education, which is an institution of socialization of children and young people with great social and educational potential. Ukraine has an extensive network of after-school education (1500 educational institutions and 638 youth sports schools), where more than 1.5 million children are taught. These institutions pay considerable attention to working with socially disadvantaged children, to educational, organizational and mass activity involving children «at risk», children and young people with special needs.

The article outlines the conventional model involving children and young people with special needs to adult education: engaging children to learn in creative associations; cooperation with extracurricular school institutions for children with disabilities, joint activities, projects, programs; organization of special educational institution (rehabilitation center, club).

The article gives examples of practical implementation problems. The article does not cover the problem fully. This is a survey of theoretical

and technological aspects of resolving social and educational problems after-school educational institutions.

Keywords: *children and youth with special needs, social pedagogy, socialization, after-school educational institutions.*

Список літератури

1. Буланова Л. М. Соціалізація дітей з особливими потребами: соціально-творчий проект / Л. М. Буланова // Шкільний світ. Позашкільля. — К., 2011. — №7 (42). — С. 14–17.
2. Досуг и неформальное образование/Ред.-сост. Рене Кларийс. — Прага, 2008. — 407 с.
3. Закон України «Про позашкільну освіту» // Збірник документів з організації позашкільної освіти. — К., 2002. — С. 21–42.
4. Герасімова А. С. Психолого-педагогічний супровід інклюзивної освіти у Дитячому оздоровчо-екологічному центрі // А. С. Герасімова, Л. І. Павленко // матеріали I Міжнародного симпозиуму психологів позашкільних навчальних закладів [«Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в позашкільних навчальних закладах»], (Київ, 1–3 березня 2012). — К., 2012. — С. 55–56.
5. Колупаєва А. А. Старегічні напрями сучасної освітньої політики України / А. А. Колупаєва // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: зб. наук. праць / за ред. С. В. Литовченко, І. М. Гудим. — К.: О. Т. Ростунов. — 2011. — Вип. 2 — С. 5–12.
6. Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія / Ж. В. Петрочко. — Рівне: видавець О. Зень, 2010. — 368 с.
7. Ромм Т. А. Социальное воспитание: эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. — Новосибирск: Наука; изд-во НГТУ. — 2007. — 380 с.

Отримано 21.01.2013 р.